

KU 2008 FUR

Folk og Kultur

*Årbog for Dansk
Etnologi og Folkemindevidenskab
2008*

FORENINGEN DANMARKS FOLKEMINDERS 100-ÅRS JUBILÆUM
SÆRUDGAVE

*Udgivet af Foreningen Danmarks Folkeminder
København 2008*

Folk og Kultur udgives af Foreningen Danmarks Folkeminder, c/o Dansk Folkemindesamling, Christians Brygge 3, 1219 København K.
 Redaktion: Helle Nysted Andersen, Karsten Biering, Kristine Holm-Jensen (redaktionssekretær), Karin Lützen, Lene Otto og Lykke L. Pedersen.
 Abonnement og løssalg. Museumstjenesten, Sjørupvej 1, Lysgaard, 8800 Viborg. Tlf. 8666 7666. mtj@museumstjenesten.com
 De i artiklerne fremsatte synspunkter står i alle tilfælde for forfatterens egen regning.
 Trykt hos Narayana Press, Gylling.

Der er fra redaktionens side gjort alt for at indhente tilladelse til at benytte teksterne i denne bog. Skulle det ikke være lykkedes os at kontakte de rigtige rettighedshavere, og ophavsretten således er blevet krænket, er det sket utilsigtet. Eventuelle krav, der måtte fremsættes i den forbindelse, vil naturligvis blive honoreret, som havde vi indhentet tilladelsen i forvejen.

Forsidefoto: Copenhagen Jazzfestival samler hvert år mere end 200.000 personer fra ind- og udland til 10 dages fest og musik. Festivalen kan i 2009 fejre sit 30 års jubilæum. Foto: Peter Friis-Nielsen.

Omslag er tilrettelagt af Kamma Luise Rodian.

ISSN 0105-1024

Jubilæumsbogen har modtaget støtte fra Lillian og Dan Finks Fond og Landsdommer V. Gieses Legat.

Foreningen Danmarks Folkeminders styrelse

Museumsinspektør Inge Adriansen, Museum Sønderjylland-Sønderborg Slot
 Museumsdirektør Mette Lund Andersen, Lemvig Museum
 Lektor Karsten Biering, Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab (KU), formand
 Arkivarvikar Anders Chr. N. Christensen, Dansk Folkemindesamling
 Mag.art. Bjarne Kildegaard Hansen
 Museumsinspektør Kristine Holm-Jensen, Textilforum, Herning Museum
 Webredaktør Charlotte S. H. Jensen, Nationalmuseet
 Overarkivar Else Marie Kofod, Dansk Folkemindesamling (kasserer)
 Mag.art. Eske K. Mathiesen
 Mag.scient. George Nellemann
 Mag.art. Svend Nielsen
 Museumsinspektør Lykke L. Pedersen, Nationalmuseet
 Mag.art. Alan Hjorth Rasmussen
 Arkivchef Bent Vedsted Rønne, Haderslev Byhistoriske Arkiv
 Arkivar Anette Tonn-Petersen, Lejre Arkiverne, Bramsnæs Arkiv

Oversættelser til engelsk: James Manley.

Illustrationer, hvor intet andet er nævnt, ved fotograf Peter Friis-Nielsen. Fotografierne er taget fra marts 2006 til juni 2008 og tematiserer fællesskaber i dagens Danmark.

Indhold

Forord	5
Karsten Biering: Foreningen Danmarks Folkeminder 1908-2008	9
Forord og indholdsfortegnelse til Folk og Kultur 1972.....	83
Bjarne Stoklund: Omkring den første årgang af Folk og Kultur	87
Axel Olrik: Nogle grundsætninger for sagnforskning	99
Anne Leonora Blaakilde: Dagliglivets poesi – om fortolkninger og kulturel betydning	116
Peter Riismøller: Kan mennesker bygges om?	129
Lene Otto: Kroppens kulturhistorie	136
Axel Steensberg: Bonderomantik	147
Karin Lützen: De gode gamle dage ude på landet	154
Axel Steensberg: Om begrebet kultur	165
Thomas Højrup: Om begreberne folk og kultur	178
Thorkild Knudsen: Arbejdsviser og danseviser	197
Lene Halskov Hansen: Ballader og et folkemusikarkiv	205
Carsten Hess: Sofapuder og klassekamp	215
Kristine Holm-Jensen: Tekstiler – tavs viden mellem hverdagsliv og politik	236
Margaretha Balle-Petersen: Guds folk i Danmark	248

Kirsten Marie Bovbjerg: I vækkelse	276
Bengt Holbek: Danske folkeminder og dansk nationalitet ..	287
Inge Adriansen: Folkekultur i nationens tjeneste	299
Johannes Møllgaard: Kulturhistoriens dannelsesrejse	310
Helle Nysted Andersen, Carina Ren og Ulla Schärfe: Kulturarv i oplevelsesøkonomien	320
George Nellesmann: Polske vandrearbejdere i Danmark 1893-1929	334
Tina Kallehave: Fra indvandrer- og integrationsforskning til migrationsforskning	339
Iørn Piø: Ægte folkelighed	351
Eske K. Mathiesen: De gode kulturhistorier	358
Synnøve Stevns: Fortegnelse over Foreningen Danmarks Folkeminders publikationer 1908-2008	363
Karsten Biering: Styrelsens beretning for 2007	370
Forfatterliste	372
Forfattervejledning	374

Forord

Foreningen Danmarks Folkeminder 100 år i 2008

Læsefrugter og øjenåbnere – lystlæsning fra glemmebogen

Redaktionen af Folk og Kultur har i dette jubilæumsår for Foreningen Danmarks Folkeminder valgt at udgive en lidt anderledes version af årbogen for at markere de 100 år, der er gået. Vi har bedt en række fagkolleger om at forholde sig til en ældre kulturhistorisk artikel og belyse følgende: Hvad har artiklen betydet for dem? Hvordan kan den læses i dag? Hvilke spændende perspektiver kan hentes i den ældre folkloristiske og etnologiske litteratur fra de seneste 100 år?

Ideen med at udgive en antologi har været planlagt længe, men har ændret karakter undervejs. Først var det tanken at udgive en antologi af klassiske folkloristiske og etnologiske artikler, publiceret i foreningens levetid fra 1908 og frem. Et mangeårigt medlem af redaktionen af Folk og Kultur, Eske K. Mathiesen, lagde et stort arbejde i at gennemlæse og udvælge artikler ud fra følgende kriterier: Der skulle være tale om »Kulturhistorisk skrivekunst, en stil, der får stoffet til at leve, fordi man mærker en levende skribent bag«. Skribenterne skulle hentes ikke alene blandt fagets koryfæer, men også blandt mindre kendte folk og ikke-akademikere. Titlen skulle være noget i retning af »hverdagskultur«, og artiklerne skulle behandle forskellige emner og sanseligheder, men ikke teoretiske og videnskabshistoriske vinkler. Bogen skulle henvende sig både til den interesserede lægmand og være en nyttig antologi for fagfolk.

Efterhånden som arbejdet skred frem, ændrede konceptet sig, idet redaktionen ikke alene ville genoptrykke ældre artikler, men også gerne knytte nyere forskning til. Tanken om at lade en ældre artikel ledsages af en nyskrevet artikel tog form. Det viste sig at være umuligt at genoptrykke et repræsentativt udsnit fra alle 100 år, men i stedet blev det de adspurgte forfattere, der valgte deres ældre »følgesvend« – for de flestes vedkommende ud fra den liste, Eske K. Mathiesen var kommet frem til.

Forfatterne til de nyskrevne artikler tilhører alle de faglige miljøer, der har stået bag udgivelsen af årbogen Folk og Kultur de seneste 36 år. De repræsenterer således en række forsknings- og formidlingsinstitutioner, der på forskellig måde har beskæftiget sig med studiet af folk og kultur. Den ældre artikel er genoptrykt – nogle enkelte dog i uddrag

af pladshensyn – og følges derefter af den nutidige kommenterende refleksion over samme tema. Emnerne spænder – som kulturhistorien i øvrigt – bredt. Efter en introducerende artikel om foreningens virke fra oprettelsen til i dag, følger artikler om årbogens første årgang fra 1972. Begreber som folkeminder, folkelighed og folkekultur behandles, herefter følger artikler om nationalitet, bonderomantik og nostalgi, tekstilforskning, kropsopfattelser og sundhedsforskning, byudvikling, indvandring samt religiøsitet. Artiklerne ledsages af en gennemgående fotografisk billedkavalkade ud fra temaet »fællesskaber«, der skal illustrere folk og kultur i dag. Fotografierne er taget med stor indlevelse af fotografen Peter Friis-Nielsen. Jubilæumsbogen afrundes med en komplet fortegnelse over foreningens publikationer siden 1908.

Redaktionen vil gerne takke de medvirkende for den ildhu og det store engagement, de har lagt i opgaven, samt ph.d. Ditte Goldschmidt fra Dansk Folkemindesamling, som bl.a. har påtaget sig at indscanne og tilrette de ældre artikler, og desuden har både hun og mag. art. Alan Hjorth Rasmussen læst korrektur. Også forfattere og efterkommere til de ældre artikler takkes for velvilligt at have givet tilladelse til genoptrykningen. Det er redaktionens ønske, at læserne med denne dobbeltudgave både vil gå på opdagelse i det righoldige skatkammer, der ligger i megen af den ældre litteratur, men også få øjnene op for vigtigheden af et nutidigt og kritisk blik på forskning i og formidling af folk og kultur. God læselyst!

Redaktionen

Foreningen Danmarks Folkeminders bomærke – den skrivende nisse – tegnet af Lorenz Frøhlich (1820-1908). Tegningen var i Axel Orløks besiddelse og er desuden brugt som ex libris i H.F. Feilbergs bogsamling. (Foto: Dansk Folkemindesamling)

Om begreberne folk og kultur

Etnologiens græske og latinske rødder i forskningens frontlinje

Diskussion af Axel Steensbergs *Om begrebet kultur*

Af Thomas Højrup

Axel Steensberg (1906-1999) nåede som professor i etnologi at tage flere initiativer til en mere principiel indkredsning af kulturbegrebets indholdsmening. Han levede i en tid, hvor København især var kendt for Niels Bohrs (1885-1962) og Louis Hjelmslevs (1899-1965) grundlagsdiskussioner inden for fysik og lingvistik, der førte disse videnskaber gennem kritiske revisioner og dannede grundlag for at skabe banebrydende udgangspunkter for radikalt nye måder at tænke fysikkens og lingvistikens genstandsfelter på. Måder som overskred ikke bare definitionen af deres objekt, men alt hvad man hidtil havde kunnet erkende om deres emner. Dette forudsatte og indebar en høj grad af bevidsthed om, hvilket indhold, fagfolk hidtil havde tillagt de begreber, hvormed de gennem tiden havde forsøgt at bestemme, indkredse, forstå og forklare deres emner.

Jeg nævner dette, fordi jeg finder, at det har betydning for at forstå den universitetsånd, under hvis indflydelse Steensberg i 1960'erne forsøgte at videnskabeliggøre etnologiens kulturbegreb. *Om begrebet kultur* hører til de arbejder, hvor han griber opgaven begrebshistorisk an. Og hovedpointen er, at dets betydningsindhold gror ud af et to tusinde årigt dyrkningsbegreb, *colere* (af pleje, passe). Et begreb vi finder i såvel agerdyrkning, som den kultus hvormed romernes forfædre, guder og traditioner dyrkes og i ordet koloni, som opdyrkes og bebos af *colonus*. Han viser derpå, at dets mening i bondebruget allerede fra romertiden må have rummet såvel dette at pleje og dyrke udvalgte, brugbare arter af planter og dyr, som dette at udvikle nye og bedre måder at gøre dette på. Der er med andre ord tale om både at fastholde erfaringerne

hvormed, og at forandre de måder, hvorpå antikkens bønder greb deres stofskifte med naturen an. En sammenhængende tanke om tradition og fornyelse, der udspringer af en og samme praksis overfor naturen. At udgangspunktet var bondens praksis faldt i god tråd med Steensbergs syn på bondebrugets grundlæggende rolle for al kulturudvikling siden neolitikum, det emne han selv viede sine globalt omfattende studier af plovbrugets kulturhistorie.

Begge aspekter – tradition og fornyelse – befinder sig i den betydningsarv, hvormed ordet kultur ifølge Steensberg gennem oplysningstiden i Frankrig blev taget i brug i overført betydning om dyrkningen af menneskenes egen natur, deres evner og egenskaber. Herfra var skridtet ikke langt til at tale om dyrkning af sproget, videnskaberne, de øvrige kunster og levemåden i det hele taget. Selvom det ikke er langt, blev dette skridt til gengæld principielt fra en etnologisk betragtning, idet ordet kultur i denne sammenhæng ekspliciterer det emne, den tidlige etnologi gjorde til genstand for udforskning. Dermed er der allerede i ordbruget arvet perspektiver, hvis problematik var med til at konstituere det emne, den etnologiske forskning påtog sig at finde orden i. Det er denne orden, dens meningsindhold og videnskabelige praksis, Steensberg i 1960'erne som fagets første professor i Danmark ser det som sin opgave at bidrage til, så godt han kan. Så også etnologi kan etableres og dyrkes som en anerkendt videnskabelig disciplin ved Københavns Universitet.

Når en professor væltes af sin lærestol sker det ofte, at hans visioner og værker bliver gemt og glemt i den oprørske generations bestræbelser på at nå ud over det, de ser som den gamles primitive og utilstrækkelige univers. Så hårdt vil mange finde det relevant at karakterisere det, der skete efter Steensbergs afgang i 1969 og etnologiens tilegnelse af nye metoder, moder og meninger om fagets relevans i samtidens hurtigt forandrede velfærdssamfund. Men af samme grund bliver det for min generation, der fulgte efter oprørsgenerationen, til gengæld interessant at finde ud af, hvor meget vi kan lære af den problematik, der blev glemt. Ligesom vi må spørge: Hvor meget af det, der stod ureflekteret tilbage, kom alligevel til at forme de udfordringer, vi i vore dage forsøger at finde løsninger på i faget. Den forrige generations arbejde er interessant på en anden måde end den sidste generations, som man selv er rundet af – forudsat der er tale om en selvoverskridende videnskabelig praksis, hvori det at bryde med sine forgængere betyder, at man, som pointeret i Bohrs »korrespondensprincip«, tager afsæt i deres arbejde og erfaringer. Med endnu en af Steensbergs samtidige, professor i videnskabernes historie og filosofi ved Sorbonne, Gaston Bachelard (1884-1962), er dette et godt mål for, om videnskabsprocessen er frugtbar.¹ Derfor er

begrebshistorien videnskabeligt relevant for det aktuelle nu – for os, som den var det for Steensberg. I bedste fald hjælper den til at få øje på dybder og dimensioner, der er vanskeligere at se i debatterne om de aktuelle problemstillinger.

Steensberg mellem Bohr, Hjelmslev og Jørgensen

Om begrebet kultur blev trykt i Festskrift til K. Rob. V. Wikman i 1966 og genoptrykt i artikelsamlingen *Fra kulturens overdrev*, 1970. Den skal på den ene side i sit ønske om at bidrage til folkelivsforskningens videnskabelighed læses sammen med Steensbergs indlæg på den 16. nordiske folkelivs- og folkeminnegranskarkongress i Rörös 1963, med titlen *Etnologien som historisk videnskab*. På den anden side efterfulgtes den af kompendiet *Materiel folkekultur. En foreløbig oversigt over teorierne om kulturens væsen og metoderne til dens udforskning* fra Institut for Europæisk Folkelivsforskning i Brede i 1968.² De tre tekster supplerer hinanden og belyser den tilsyneladende åbenhed, hvormed Steensberg lod sig inspirere af både tidligere og aktuel tænkning.

Steensbergs indlæg på kongressen tager eksplicit udgangspunkt i Louis Hjelmslevs foredrag »Om muligheden af strukturelle metoder i de historiske videnskaber« i Dansk selskab for oldtids- og middelalderforskning, København 1945.³ Hjelmslev var professor i sammenlignende sprogvidenskab, og dette var et af de arrangementer, hvor kulturhistoriske fagfolk søgte inspiration i de epistemologiske brud, der skabte den strukturelle lingvistik og den strukturelle fysik. Hjelmslev talte især for at arbejde målbevidst med at »danne definerede termini, der kunne benyttes alment«⁴, dvs. at udvikle det grundlæggende begrebsindhold i de termer, hvormed kulturvariationer og forløb lader sig beskrive systematisk specificerende og empirifølsomt.

Kompendiet tager udgangspunkt i en selektiv teorihistorie med stor vægt på mere almene filosofiske forudsætninger og bidrag af betydning for etnologiens begrebsudvikling. Især dialektikken får en omtale, herunder ikke mindst Hegels videnskabsteoretiske og etnologiske nytænkning,⁵ men også forgængeren Vico og efterfølgeren Marx' eksplicitering af grundtræk i etnologiens problematik bidrager til forståelsen af den betydning, dialektikken tillægges – hvilket ikke er gængs visdom om netop Steensbergs videnskabelige orientering.⁶ Her behandles bl.a. et materialitetsbegreb, der er hævet over genstandsfiksering. I relation til den danske kontekst er det i denne tekst Niels Bohrs foredrag på Den anden internationale antropolog- og etnologkongres, sommeren 1938 i København, med titlen »Fysikkens erkendelseslære og menneskekulturerne«, der spiller en væsentlig rolle for Steensbergs konkrete

overvejelser. Bohr talte især for, at etnologien udvikler et perspektiv, der grundlæggende evner at anskue kulturer som komplementære til hverandre, som Steensberg formulerer det.⁷ Men i øvrigt spiller Bohrs arbejde en stor rolle for Steensbergs gennemgående argumentation for, at der er brug for en oprydning i hele den gamle årsagstænkning i etnologien, som mere eller mindre eksplicit og formidlet af filosofierne hviler på den klassiske fysiks gamle årsagsbegreber, der overskrides af den strukturelle fysik, hvilket indebærer en videnskabelig revolution i fysikken.⁸ Tilsvarende tanker docerede den svenske etnolog Börje Hanssen (1917-1979), der i 1970'erne var ekstern lektor ved Institut for Europæisk Folkelivsforskning i Brede og stærkt optaget af at udvikle et feltbegreb til analyse af komplementære »aktivitetsfelter«, der inspireret af bl.a. den teoretiske fysik kunne bringe etnologien (inkl. feltarbejdet) ud over den rodfæstede årsagstænkning.⁹

Mindre markant var Steensbergs selektive gengivelser af antropologiske og etnologiske klassikere som evolutionismen, diffusionismen, kulturkredslæren, funktionalismen og ideerne om overkultur og underkultur, tradition og kreativitet, individualitet og kollektivitet, mikroplan og makroplan, det enkelte valg og den statistiske sandsynlighed, stabilitet og dynamik mv. Metodisk set er han mest optaget af det problem, at arbejdet med at udvikle almene sider af kulturbegrebet lider af manglen på pålideligt indsamlet empirisk materiale. Denne opgave er derfor afgørende, og det nytter ikke at have den formelle logik i orden ved korrelation af data, hvis disse ikke er tilstrækkeligt gode eller dækkende.¹⁰ Her skinner den logiske empirisme – der med professor i filosofi Jørgen Jørgensen (1894-1969) også havde sin »Københavnerskole« – måske igennem? Det er i hvert fald den formelle logiks måde at anskue sin opgave på, snarere end dialektikkens og de strukturelle videnskabers måder at udarbejde og eksplicitere deres begrebers indholdsmæssige måder at indebære hinanden på, der synes at slå stærkest igennem her.

Blandt de træk, man i dag lægger mærke til hos Steensberg, er der, som ovenfor nævnt, flere, som har vist sig at være af mere varig og væsentlig betydning, end de studenter, der 1968 gik til angreb på ham, var klar over. Det har siden vist sig at være af grundlæggende betydning, hvordan man kommer fra årsagstænkning til begrebsforklaring i etnologien, og hvordan man arbejder med kulturel komplementaritet mellem kulturelle former inden for samme helhed. Dialektik, praksis, materialitet og livsformer samt et globalt perspektiv på kulturhistorie og -udvikling blev igen varme emner, da den socialantropologiske funktionalisme, transaktionisme og strukturalisme havde raset ud og mange af deres moderne og postmoderne afskygninger igen begyndte at gå af mode. De færreste

etnologer har derfor haft det samme behov, som mange antropologer har ytret, for at komme af med deres kulturbegreb. Flere etnologer arbejder i stedet med at videreudvikle det – selvoverskridende.¹¹

Fra et genealogisk til et relationelt perspektiv

Det undrer mig imidlertid, at Steensbergs værk er så tyst om de danske og nordiske etnologer før ham og i hans samtid, der må have præget hans eget arbejde ved inspiration og ved modsigelse, og af hvilke min generation også har ladet sig inspirere til dele af det, der optager os i dag. Måske betaler det sig at gå til den tyske begrebshistoriker Reinhardt Koselleck (1923-2006) for at lede efter et svar. Koselleck påbegyndte samtidig med Steensberg sit mere specialiserede arbejde med begrebshistoriske undersøgelser baseret på etymologiske og ordhistoriske studier. De mundede senere ud i det store opslagsværk *Geschichtliche Grundbegriffe*.¹² Her kan man slå efter, når man i dag vil se, hvad vi i øjeblikket ved om den empiriske begrebshistorie bag ord som »folk« og »kultur«. Hvor Steensberg giver os belæg på belæg for samme point om et mindre udsnit af ordet kulturs betydningshistorie, så giver *Geschichtliche Grundbegriffe* udvalgte belæg for den mere differentierede og lange begrebshistorie, som ordene kultur og civilisation har været bærere af – inklusive deres skiftende relationer til hinanden og andre grundbegreber inden for emnekredsen.

Geschichtliche Grundbegriffe bekræfter Steensbergs stikprøver, men udvider forståelsen af dem gennem Kosellecks store tese om bevægelsesordenes »saddeltid« fra ca. 1750-1850, der sammenfatter det forhold, at de væsentligste historiske grundbegreber (folk, nation, masse, stat, kultur, civilisation, værdi, forvaltning osv.) gennemgår en relationel metamorfose, der tager fart fra og med oplysningstiden, hvor deres betydningsindhold revolutioneres af en indbyrdes sammenhængende historisering, politisering, demokratisering og ideologisering. Det betyder, at de i vid udstrækning bliver til mål- eller forventningsbegreber, som kommer til at spille en aktiv rolle i den politisk-ideologiske ombygning af de europæiske stater og af europæisk tænkning i en historiefilosofisk retning. Den politiserer og ideologiserer deres indhold og gør dem til primære bevægelses- eller procesbegreber, hvor de før var mere beskrivende og statisk tænkte termer. I tysk filosofi dannes det moderne kulturbegreb eksempelvis i løbet af nogle årtier fra 1760'erne (i Berlin) og frem med en indholdsmedning, der flytter fokus fra den enkeltes kultivering til nationens og fra kultivering af landbrug, håndværk, arbejde, kunst og videnskaber til samtlige facetter af et folks liv, hvis sjæl eller ånd er dette folkelivs enhedsprincip. Et særligt princip hvis væsenstræk har en

oppositionel historiefilosofisk betydning i forhold til fransk universalismes civilisationsteori og den franske stats nationsbegreb, som vi ser det hos f.eks. Herder (1744-1803) eller Fichte (1762-1814).

Den relationelle betragtning åbner imidlertid for et videre perspektiv, idet det viser sig, at civilisationsbegrebet peger på den græske rod, der adskiller sig fra den latinske ved i stedet for landbrug at hidrøre fra borgerbegrebet *civilis*, der var romernes oversættelse af det græske *politikos*. Det væsentlige ved borgeren er den etik og livsform, der gør det muligt at udfylde sin plads og funktion i et *koinonía politon politeias*,¹³ (latin: *societas civiles*) dvs. i bystatens politiske fællesskab. Her er mennesket ikke et dyrkende »kulturvæsen«, men et *zoon politikon*, et »politisk væsen«.¹⁴ I græsk filosofi finder vi en intensionallogisk tænkning, der beskriver sine rene grundbegreber som former, hvis væsentlige bestemmelser er de egenskaber, der gør dem deltagende til netop det, de derfor er: Løven er et rovdyr og derfor stor og stærk. I *Politiken* ekspliciterer Aristoteles, hvordan *polis* (opr. borg) er en selvforsvarende handlingsenhed og derfor et etisk, politisk og økonomisk fællesskab. Disse træk udgør bystatens *eidos*, dvs. dens formbegreb. Formbegreberne gør det muligt at tænke det værende, dvs. det der er. Det skyldes, at som begrebsord giver disse universaliserende meningsindhold til sprogets tingsord, der betegner de enkelte ting, individer, etc. i en praksis.¹⁵ Athen tænkes i praksis som en eksisterende ting – nemlig en (der har) polis(form).

Begreberne form og struktur stammer således fra det græske *eidos*-begreb. For at være et deltagende, levende væsen må man have en livs-form, *bios*. Plante- og dyrearterne bestemmes ved cykliske livsformsbegreber, og menneskets *eidos* er biologisk set en floklivsform, fordi det forudsætter et selvreproducerende flokliv. *Ethnos* betyder oprindelig flok, sværm.¹⁶ Dette liv kan derfor etno-logisk specificeres som f.eks. et *politiké koinonía*, dvs. et politisk fællesskab, hvis forsvar for bystatens vedkommende forudsætter en kollektiv etik af dyder, et retsfællesskab og en økonomi (af *oikos*), så borgeren kan fungere som politiker og hoplit i bystatens krigerkollektiv.¹⁷ Mens sprogevn er almen og betinget af livet i et selvopretholdende politisk fællesskab,¹⁸ så giver de forskellige former for erhvervskunst (jagt, fiskeri, nomadisme, plyndring, agerbrug, håndværk, krig, filosofi mv.) og statsformer (monarki og tyranni, aristokrati og oligarki, politia og demokrati) Aristoteles anledning til at specificere formvarianter af livsformen. Alle disse varianter af *zoon politikon* er specifikationer af et livsformsbegreb, der er etnologisk bestemt som en særlig politisk, etisk og økonomisk floklivsform. En livsform hvis fællesskabs prægede forhold imellem ydre relationer til andre politiske fællesskaber og indre sammenhængskraft skriver strukturhistorie til forskel fra andre flokdyr.

Fra denne tænkning har biologien og etnologien hver deres oprindelige livsformsbegreber,¹⁹ og det karakteristiske for den græske afstamning er, at det politiske menneskes livsforms første bestemmelse er borgerens *praxis*. Denne forudsætter, at der i *oikos* også udøves *poiesis* (produktivt arbejde), hvis krigerkollektivets *polis* eller *ethnos* (evt. i en forbundsstat)²⁰ dvs. den »politiske handlingsenhed« (Koselleck), skal være duelig som et »frit og uafhængigt« fællesskab. Det fællesskab, der hos Aristoteles (384-322 fkr.) er ensbetydende med »det gode liv« for *zoon politikon* (dvs. for *polis*), og hos Machiavelli (1469-1527) i den italienske renæssance specificeres som en formvariant af *stato*, dvs. af et mere alment statsbegreb.²¹ Såvel *polis* som livsformsbegrebet specificeres allerede af Aristoteles i et system af mulige, teoretiske formvarianter.

To begrebshistoriske kilder til etnologien

Antikken er med andre ord leverandør af to udgangspunkter – *ethnos* og *colere* – for den teoretiske beskrivelse af menneskelivet, der anskuer det fra hver deres perspektiv og på strukturelt forskellig måde. De genfindes på kompleks vis som vidt forskellige fagtraditioner i senere europæisk tænkning og kommer fx til syne i kontrasten imellem »saddeltidens« franske og tyske måder at anskue nationen på, udtrykt i kontrasten imellem idéen om den politiske nation og kulturnationen. Steensberg placerer etnologiens genstandsfelt i det, vi kunne kalde arven fra *colere* (el. »kulturalismens« fagtradition), med henvisningen s. 135 til Holbergs (1684-1754) fransk prægede syn på statens afgørende rolle i kultivering som tekstens markante undtagelse. Men i såvel tysk tænkning som på mange andre sprog skal man være varsom med at betragte ordbetydningen som entydig, stabil og fast relateret til et bestemt, implicit eller ekspliciteret begrebsindhold. Den danske præst Niels Blicher (1748-1839) benytter i sin *Topographie over Vium Præstekald* fra 1795 ordet Kultur synonymt med oplysning, mens de to store (og mest etnologiske) afdelinger om Økonomi og Politik i Blichers disposition hviler på deres antikke (opr. græske) grundbetydninger.²² Selvom Herder overvejende opdyrker det, vi kunne kalde den tyske »kulturalisme«, så kan man efterhånden også på tysk finde ordet *Kultur* brugt med en (moderniseret) aristotelisk indholdsmening, som vi ellers finder den i begrebet *Sittlichkeit* hos f.eks. »ethnosfilosoffen« Hegel (1770-1831),²³ mens *civilitas* omvendt på fx fransk også i stigende omfang bliver brugt om det at tilegne sig finkulturelle manérer. Det er med til, at vor tids etnologi anvender ordet kultur, uanset om der er tale om en teori med overvejende latinske eller græske begrebshistoriske rødder. Men det er også med til at tilsøre, at der er tale om to principielt forskellige udgangspunkter

for tænkningen. Det, der ser ens ud, behøver ikke at være det. Det er grunden til, at det er både nyttigt og lærerigt, at Steensberg så tydeligt fremdrager det ene udgangspunkt som det afgørende og udelader det andet. Denne ensidighed tydeliggør, at der er en modsætning, og det er faghistorisk set formentlig denne kontrast, der kommer til udtryk i den konsekvens, med hvilken kolleger, som dem jeg nævner i det følgende, hvis tænkning overvejende hviler på den græsk-aristoteliske fagtradition, er bemærkelsesværdigt fraværende i hans faghistorie.

Når man betænker, hvor grundigt Steensberg i praksis beskæftigede sig med plovtyper, arbejde, redskaber og husforskning, er det forbløffende, at han ikke nævner Eilert Sundt (1817-1875), hvis afhandling *Bygnings=Skikken paa Landet i Norge* fra 1862 er af grundlæggende betydning for etnologiens konstituering som selvstændig forskningspraksis i Norden.²⁴ Men det er forståeligt ud fra det perspektiv, at Sundt arbejdede med et udpræget *eidos*-perspektiv i sin nærmest aristoteliske formanalyse, som ydermere var garneret teoretisk af hans assistent, den ene af norsk filosofis to førende hegelianere Marcus Jacob Monrad (1816-1897).²⁵ I Danmark blev en anden af den moderne etnologis faggrundlæggere, Henning Frederik Feilberg (1831-1921), inspireret af Sundt, hvilket ses i bl.a. livsformsbegrebets betydning for hans bidrag til dannelsen af den etnologiske problematik.²⁶ Hvis vi bevæger os helt op til Steensbergs egen tid, så var hans nærmeste kollega på Folkemuseet i København lederen af Nationalmuseets Etnologiske Undersøgelser, NEU, Svend Jespersen (1909-1958). Denne var uddannelsesmæssigt rundet af dialektologiens arbejde med en ideologisk ordbog for ødialekterne, og han så i Sundts analysemåde og tænkning det konstituerende grundlag for en moderne etnologi.²⁷ I et fagligt drama mellem Steensbergs og Jespersens diametralt modsatte tolkninger af Pebringegårdens historie og det firelængede »danske« gårdanlægs udvikling blev den evolutionistiske fremstilling og tolkning af arkæologiske kulturlag (hvormed Steensberg ville påvise en dansk gårds udvikling fra en enlænget oprindelse til den firelængede nutid) imødegået af en skarp, strukturelt argumenterende, kritisk-ideologisk ord-sag forskning. Den var baseret på Jespersens (i forhold til den nationsafgrænsende etnologi revolutionære) idé om, at siden romertidens *villa* har idéen om det firkantede gårdrum været levende praksis i dele af Europa, hvortil hovedparten af det danske område hører. Der er ifølge Jespersen tale om udvikling og forandringer af sameksisterende, europæiske (gård)former i modsætning til en national, kulturhistorisk evolutionslinie bestående af »skematyper«. I Steensbergs skrifter herom glimrer Jespersen ved sit fravær, selvom Steensberg, uden at ville sætte hans navn på print, endte med at måtte give den afdøde

Jespersen ret på væsentlige punkter. Striden er kendt som den generations måske skarpeste konflikt imellem skandinaviske etnologkolleger.²⁸ En konflikt vi efter begrebshistorien at dømme videnskåbsteoretisk set skal forstå bl.a. på baggrund af det dybtliggende modsætningsforhold imellem den latinske og den græske rod i etnologisk tænkning.

I vore dage repræsenterer bl.a. stats- og livsformsanalyse, kulturanalyse og diskursanalyse varianter af disse modsætninger, men der er i vor generation sket det (videnskabelige) fremskridt – vover jeg at kalde det – at etnologer på universiteterne i bl.a. Lund og København udforsker netop de indre sammenhænge imellem kultur og politik som en begrebskerne i den etnologiske problematik.²⁹ Derved foreligger muligheden for at ophæve og overskride den gamle modsætning og for at realisere idéerne om at kunne opdyrke udforskningen og begrebsliggørelsen af kulturernes komplementaritet på grundlag af et epistemologisk bruds »mere almene termini«, som Steensberg citerede Hjelmlev for. Det er et sådant videnskabsteoretisk skridt, Steensberg skriver om, men selv havde begrebshistorisk forståelige grunde til ikke at kunne indfri i sin tid – hvor han var aktiv i at udkæmpe dennes herskende konflikt på grundlag af urgamle begrebslige modsætningsforhold. *Om begrebet kultur* kan symptomallæses og dyrkes som et bidrag til etnologiens begrebshistoriske kulturarv, fordi de modsætninger, en sådan læsning blotlægger, er mulige at tage ved lære af i en videnskab, der oparbejder sin kollektive erfaring som grundlag for en selvoverskridende praksis.

Folk og kultur

Afslutningsvis vil jeg demonstrere dette med den begrebshistoriske kulturarvs aktuelle, videnskabelige betydning ved at stikke et enkelt spade-stik dybere i den specificerende semantiske analyse. Karakteristisk for etnologi er jo, at mens den betegner sin kulturvidenskabelige genstand som »kultur«, dvs. med det latinske *colere* (opr. pleje), så henter den sin egen betegnelse i det græske *ethnos* (opr. flok). Etnologiens genstand er kultur. I vor tid er det blevet så godt som tabu at bytte om på de to ord, der betegner subjekt og objekt i denne praksis, med mindre folket betragtes som en »kulturel konstruktion«. Inge Adriansen drøfter dette i sit bidrag til dette bind. Men også her er den relationelle begrebshistorie egnet til at problematisere og gentænke folk og kultur. Kosellecks (i Jespersens forstand) ideologiske begrebshistorie peger på det forhold, at folkebegrebet, så langt det kan følges tilbage, må betragtes som et bundt af begreber, der dannes af to sammenhængende relationer, nemlig den vertikale *oben-unten-Relation* og den horisontelle *innen-aussen-Relation*,

der – og dette er en videnskabelig pointe – karakteriserer enhver politisk handlingsenhed.³⁰

Tager vi først over-under-relationen, så har udtryk som *demos*, *ethnos*, *populus*, *gens*, *natio*, *civitas* og *volk* til forskellig tid og sted betegnet et i forhold til undersætter suverænt eller herskende folk. Omvendt har også udtryk som *demos*, *populus*, *plethos*, *multitudo*, *vulgus*, *Bevölkerung*, *Masse* og *Pöbel* på forskellig vis betegnet de (beherskede) folk, der udgør almuen, den arbejdende eller den almindelige befolkning i form af undersætter. For indre-ydre-relationens vedkommende har udtryk som *demos* kontra *ethne*, *populus* kontra *gentes* og *nationes* eller det kirkesproglige *laos* kontra *ethne* og *pagani* betegnet et folk som handlingsenhed i forhold til andre folk. I den begrebshistoriske »saddeltid« kan den vertikale relations to modstående betydninger smelte sammen i ét folkebegreb, hvor udtryk som nation eller folk bliver ensbetydende med et *Staatsvolk* bestående af alle statsborgerne. Omvendt kan den horisontelle relations to modstående enheder (som i kommunistisk og liberalistisk tænkning) smelte sammen i betydningen det arbejdende folk, der på tværs af staterne står i et antagonistisk forhold til den herskende klasse. Både denne nationale og denne transnationale betydning af folkebegrebet forstået som den almindelige, arbejdende befolkning indgår som mulige kulturvarianter i etnologiens genstandsfelt.

De mange ord i dette begrebssundt har altid skabt stor forvirring, når man ikke gjorde sig relationerne klar, men hvis man ekspliciterer den indre sammenhæng imellem de to modstillinger, så falder den varierede og i praksis relaterede brug af de forskellige ord og betydninger som ovenfor antydnet ganske godt på plads gennem tiden. Men hvorfor er der sammenhæng imellem netop et vertikalt og et horisontelt perspektiv i denne sag? Er det en nødvendig sammenhæng eller blot en, vi kan konstatere empirisk strukturalistisk? Her er mange etnologers aktuelle arbejde med at overskride det ensidige kulturbegreb, der blokerer for at tænke politik og kultur sammen, for alvor relevant. For et afgørende gennembrud i denne proces er den aktuelle frigørelse fra den weberianske politikforståelse, der præger samfundsfagene med sin tanke om, at politik udspringer af interessemodsatninger imellem grupper i et samfund. Fra begreberne *polis* og *ethnos* (opr. borg/bystat og flok/stammestat) har vi i modsætning hertil fået overleveret en problematik, der drejer sig om, hvordan kampen imellem stater stiller krav til deres indre indretning og til de subjekter, hvis specifikke livsformer er grundlag for deres modstandskraft.³¹ Denne problematik gør det i dag muligt at anskue statsbegrebet som konstitueret imellem ydre og indre anerkendelsesrelationer. Kampen om anerkendelse med andre stater indebærer en

kamp om, hvilke livsformsspecifikke subjekter der (for)bliver anerkendt i statens indre.³² Dermed har vi at gøre med to komplementære perspektiver på den politiske handlingsenhed, hvis statsform kan forsvare et suverænitetsdomæne. Denne begrebsudvikling viser, at politik aldrig kun er et resultat af interne samfundsinteresser. Anerkendelsesrelationerne til andre stater stiller krav til enhver stat, som dens ledelse og ledende livsformer er nødt til at tage højde for – i modsætning til de livsformer, der ikke har/tager ansvar for statens suverænitetsarbejde.³³ Derfor vil der i dens indre blive skelnet imellem interesser formuleret »fra oven« og interesser formuleret »fra neden«.

Modsætningen imellem politiske mål formuleret udefra og indefra indebærer en modsætning mellem politiske mål formuleret ovenfra og nedefra. De to beskrivelser er i så fald nødvendige og komplementære i en etnologisk beskrivelse af politisk kultur. Der er med andre ord en logisk nødvendig og for hele emnet konstituerende indre sammenhæng imellem netop disse to relationer, hvilket empirisk bekræftes af den erfaring, at de begrebshistorisk har givet anledning til folkebegrebets sammenhængende kompleks af ordbetydninger og modsætninger.³⁴

I Steensbergs tekster skinner sympatien for den arbejdende befolkning tydeligt igennem, overklasse og elite er i det lange perspektiv ikke de primært kulturskabende. Andre vil indvende, at det tværtimod er en romantisk illusion, at det »arbejdende folk« er det. Omvendt er Innovationsrådets budskab i vore dage, at det danske folk har udviklet en unik innovationskultur. Sådan dukker den diskussion, også Steensberg tog, om forholdet imellem over- og underkultur op igen og igen. Begreberne folk og kultur – eller folkekultur – kan fortsat øse af sin begrebshistorie til den aktuelle videnskabelige bestræbelse på at overskride tidens kulturelle og politiske snæversyn. Hvilket er en sand uendelig bestræbelse, der holder etnologien i ånde som videnskabelig praksis.

Noter

1 Bachelard 1976. 2 Begge tekster findes i et læg med Axel Steensbergs småskrifter på etnologisk bibliotek, IC, Saxoinstituttet. Lene Otto har omtalt dem i Otto 2004 og 2005. 3 Steensberg noterer, at disse idéer er præsenteret i Hjeltslevs videnskabsteoretiske hovedværk fra 1943. Hjeltslevs videnskabsteori er igen taget op til etnologisk overvejelse i Højrup 2002, kap 3. 4 Steensberg 1963, p. 1. 5 Steensberg 1968, p. 8ff. 6 Steensberg 1968, p. 1, 23-30. 7 Steensberg 1968, p. 48. 8 Steensberg 1968, p. 49ff. 9 Börjes stadige bestræbelser er beskrevet i Hanssen 1948, 1953, 1969, 1973. Kulturbegrebets uforenelighed med – og den etnologiske bestræbelse på derfor at overskride – årsagstænkningen er senere udviklet i Højrup 1983, 1995: 51ff og 2002:

kap. 2. 10 Steensberg 1968, p. 49, 61ff. 11 Jespersen, Riegels Melchior og Sandberg 2006. 12 Brunner, Conze, Koselleck 1972-1997. 13 Et »politisk fællesskab af politikere« eller som de klassiske filologer vil sige: »et fællesskab af borgere om en forfatning«. I udtryksformen er der en parallellitet imellem *polis* – *politikos*, *Burg* – *Bürger* og *borg* – *borger*, der etymologisk viser tilbage til et jordfast forsvarsanlæg. På græsk er betydningen modsat (den anden statsform) *ethnos*, der opr. betyder flok eller sværm – dvs. som sværmer fremfor at bide sig fast i terrænet – deraf kunne man måske udlede betydningen: stammens krigerskares bevægelige kampformer. Mange har hævdet, at på Aristoteles tid betegner *ethnos* ofte fjerne folkeslags »stammestater«, men min kollega Thomas Heine Nielsen kan påvise, at selve de græske statsdannelse, der på Aristoteles tid tager udgangspunkt i *ethne*, stort set altid er forbundsstater. Heine 1999, Herman Hansen 1999. 14 Aristoteles: *Politikken* 1253a1. 15 Jespersen 1954 (1940), p. 70f. 16 *Ethnos* optræder således på tre specifikationstrin: 1. Som teoriens mest almene udgangspunkt i form af flokbegrebet. 2. Som en »stammestat« (m. krigerskare) på linie med og forskellig fra bystaten (m. borg og bymur) og imperiet (imperial armé). 3. Som fælles betegnelse for en befolkning bestående af flere bystater – der bruges som argument for hvilke, der hører med i dannelsen af en regional forbundsstat. Heine 1997, 2005. 17 Højrup 2002, kap 2. 18 Betinget skal her forstås i den stærke intensionallogiske betydning, at helhedsbegrebet bestemmer delbegrebet, dvs. at *ethnos/polis* er forudsætningen for dens enkelte medlems liv og væsen. Aristoteles: *Politikken* 1253a1. 19 Højrup 2002, kap 12. Jespersen, Riegels Melchior og Sandberg 2006, p. 222, 256. 20 Heine 2005, 1997. 21 Machiavelli 1986 (1513). 22 Det økonomiske *Afdeling* har (bortset fra folkemængde og vilkår) med husholdningen (i klassisk forstand) at gøre, mens *Fjerde Afdeling Sogdenes politiske Beskaffenhed og Mærkværdigheder* (dvs. særlige træk) har kapitler om Industri og Næringsfrihed, Kultur og Oplysning, Sæder og Skikke, Karakter-Træk, Overtro og Fordomme, Rettens Pleje og Politie-Væsen, Lægevæsenet, Fødselshjelp, Fattigvæsenet, Skolevæsenet, Degne- og Skolekaldets indkomster og endelig Præstekaldets indkomster. Blicher begrunder selv kategorien med, »mig syntes, at de moralske Beskaffenheder gjerne kunne betragtes som henhørende til det politiske, naar dette tages i udstrakt Meening, da de jo dog henhøre til Sogdenes borgerlige Forfatning, og det Forhold, de staa i med andre deres Medborgere«. Blicher 1924 (1795) p.xiv. 23 Højrup og Bolving 2007, kap 1. 24 Sundt 1976 (1862). 25 Højrup 2002, kap. 10. 26 Se f.eks. Feilberg 1952 (1899). I kontrast til det romerske kulturbegreb er en græsk forfatter som Aristoteles tilstede i europæisk kulturhistorie som en filosof, dannede europæere faktisk studerer gennem hele perioden. Siden skolastikken har der således været en direkte stillingtagen til og brug af det græske begrebsgrundlag. Vi ser det også hos Feilberg, hvor der er passager i *Dansk bondeliv* (om folkelivet, bondekommunen mv.) som er skrevet i et intellektuelt univers, hvor *Politikkens* første bog om livsformerne og de politiske fællesskaber er present. Ligesom hans objekt, de »organisierende bestræbelser« i f.eks. landsbylaget, ifølge ham har deres rødder i de græske og romerske stater (se bl.a. Indledning til Familiefester). Modsat er hans nationsbegreb i *Fra Heden* udpræget kulturalistisk. Feilberg 1920, p. 1f. 27 Jespersen 1954 (1940). Den ideo-logiske ordbog anbringer begrebsordene i deres saglige betydningsgrupper, hvor de giver hinanden indholdsmeining. Det er mao. en gruppe idéers intensionale logik indenfor en bestemt praksis, dvs. deres indre relationer i de såkaldte »handlingsbegrebsgrupper« for de forskellige arbejder (pløjning, spinding, landsbystyre osv.) der

studies i den ideologiske (systematiske) ordforskning, på tysk *Wort- und Sachforschung*. Dette princip, hvor de ord, der på forskellige måder handler om samme emnefelt, udforskes og beskrives som en betydningsgruppe, genfinder vi i Kosellecks *Geschichtliche Grundbegriffe*. Danske museers registreringsprincip er udviklet af Svend Jespersen i 1940'erne på grundlag af den ideologiske ord- og sagsforskning, med hvis specificerende systematik han som uddannet sprogforsker gav sig i kast med at forny den etnologiske forskning. Jespersen indleder i øvrigt sit uafsluttede manuskript *Studier i Danmarks bønderbygninger. Gård- og stuehustyper. En etnologisk undersøgelse*, der ligger i Nationalmuseets Svend Jespersen-arkiv, med et markant motto af Eilert Sundt om den selvoverskridende videnskabsproces. 28 Jespersen 1956, 1957. Steensberg 1952, 1986. Stoklund 1986. 29 Se bl.a. Ehn, Frykman og Löfgren 1993, Damsholt og Nilsson 1999. Damsholt 2000. Højrup 2002, kap. 14. Højrup 2003, p. 13ff. Højrup og Bolving 2007, Afslutning. Andresen og Højrup 2008. Højrup 2008. 30 *Geschichtliche Grundbegriffe* Bd. 7, p. 141ff. 31 Se især Platons *Lovene*. 32 En lang række aktuelle etnologiske casestudier belyser dette i Jespersen, Riegels Melchior og Sandberg 2006 samt Højrup og Bolving 2007. 33 Det spiller f.eks. en stor aktuel rolle i skismaet mellem et »bottom up« versus et »top down« perspektiv og i forholdet imellem begreberne velfærdssamfund og velfærdsstat. Højrup 2003, p. 31ff. 34 Den etnologiske specifikation af statens dobbelte subjektivitet (som uafhængigt Subjekt i forhold til andre statssubjekter og som en flerhed af afhængige subjekter i forhold til statssubjektet), der betinges begrebslogisk af den indre sammenhæng imellem de to niveauer af anerkendelseskamp, betragter jeg som det, ordforskerne kalder sagsforskningen, der er gensidigt forbundet med ordforskningen (ordenes indbyrdes bestemte betydningsindhold). Bjarne Stoklund har gjort mig opmærksom på Kristen Møllers beskrivelse af den ideologiske ordforsknings selvforståelse, der også kaster lys over Svend Jespersens ide om en moderne etnologi. Møller 1965.

Litteratur

- Andresen, Jesper og Thomas Højrup 2008: »The Tragedy of Enclosure. The battle for maritime resources and life-modes in Europe.« *Ethnologia Europaea* 2008:1.
- Aristoteles 1977: *Politics*. Heinemann, London.
- Bachelard, Gaston 1976 (1940): *Nej'ets filosofi*. Vinten, København.
- Blicher, Niels 1924 (1795): *Topographie over Vium Præstekald*. Det kgl. Landhusholdningsselskab, København.
- Bohr, Niels 1957: Fysikkens erkendelseslære og menneskekulturerne. I: *Atomfysik og erkendelse*, København.
- Brunner, Conze, Koselleck (ed.) 1972-1997: *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Bd. 1-9. Klett-Cotta, Stuttgart.
- Damsholt, Tine og Frederik Nilsson (red.) 1999: *Ta fan i båden. Etnologins politiska utmaningar*. Studentlitteratur, Lund.
- Damsholt, Tine 2000: *Fædrelandskærlighed og borgerdyd*. Museum Tusculanum, København.

- Enh, Billy, Jonas Frykman, Orvar Löfgren 1993: *Försvenskningen av Sverige. Det nationellas förvandlingar*. Natur och Kultur, Stockholm.
- Feilberg, H.F. 1952 (1899): *Dansk bondeliv*. Gad, København.
- Feilberg, H.F. 1920 (1863): *Fra Heden*. Gad, København.
- Hanssen, Börje 1948: »Situationsbegreppet.« *Finsk Tidsskrift* 1948.
- Hanssen, Börje 1953: »Fields of social Activity and their Dynamics.« *Transactions of the Westernmarck Society* Vol. II, 1953.
- Hanssen, Börje 1969: *Methodological Remarks on Sociological History*. I: *Acta Sociologica* vol. 12, nr. 4, 1969.
- Hanssen, Börje 1973: *Kulturens permanens och förändring*. I: *Nord Nytt* 1973.
- Hanssen, Börje 1973: *Common Folk and Gentlefolk*. I: *Ethnologia Scandinavica* 1973.
- Heine Nielsen, Thomas 1997: »Triphylia. An Experiment in Ethnic Construction and Political Organisation.« I: *Papers from the Copenhagen Polis Centre* 4. Stuttgart 1997.
- Heine Nielsen, Thomas 1999: »The Concept of Arkadia – the People, their Land, and their Organisation.« I: *Acts of the Copenhagen Polis Centre* 6. The Royal Danish Academy of Sciences and Letters. Historisk-filologiske Meddelelser 78, København.
- Heine Nielsen, Thomas 2005: »A Polis as a Part of a Larger Identity Group: Glimpses from the History of Lepreon.« I: *Classica & Mediaevalia* 56, p. 57-89.
- Herman Hansen, Mogens 1999: »Aristotle's Reference to the Arkadian Federation at Pol. 126a29« I: *Acts of the Copenhagen Polis Centre* 6. The Royal Danish Academy of Sciences and Letters. Historisk-filologiske Meddelelser 78, København.
- Hjelmlev, Louis 1943: *Omkring sprogteoriens grundlæggelse*. Akademisk Forlag, København.
- Højrup, Thomas 1983: *Det glemte folk. Livsformer og centraldirigering*. SBI, Hørsholm.
- Højrup, Thomas 1995: *Omkring livsformsanalysens udvikling*. Museum Tusculanum, København.
- Højrup, Thomas 2002: *Dannelsens dialektik. Etnologiske udfordringer til det glemte folk*. Museum Tusculanum, København.
- Højrup, Thomas 2003: *Livsformer og velfærdsstat ved en korsvej? Introduktion til et kulturteoretisk og kulturhistorisk bidrag*. Museum Tusculanum, København.
- Højrup og Bolving (red.) 2007: *Velfærdssamfund – velfærdsstaters forsvarsform?* Museum Tusculanum, København.
- Højrup, Thomas 2008: *HAW. Kampen for en levende kystkultur*. Fiskeri- og Søfartsmuseet & Han Herred Havbåde, Esbjerg og Fjerritslev.
- Jespersen, Svend 1954 (1940): »Registrantens saglige princip.« I: *Saglig Registrant for kulturhistoriske museer*. Dansk Folkemuseum, København.
- Jespersen, Svend 1956: »Et nordisk gårdproblem.« *Fortid og Nutid* XIX, 1956.
- Jespersen, Svend 1958: »Den firsidiga gården.« *Norden och Kontinenten. Föredrag och diskussioner vid trettonde nordiska folkliks- och folkminnesforsarmötet i Lund* 1957. Skrifter från Folkliksarkivet i Lund, Lund.

- Jespersen, Riegels Melchior og Sandberg (red.) 2006: *Verden over. Introduktion til stats- og livsformsteorien og dens aktuelle anvendelse i etnologien*. Museum Tusculanum, København.
- Machiavelli, Niccolò 1513: *Il Principe*. Reclam, Stuttgart.
- Møller, Kristen 1965: *Ordforskningen*. I: *Det danske sprogs udforskning I det 20. århundrede*. Gyldendal, København.
- Otto, Lene 2004: *Forandring og kontinuitet. Axel Steensbergs syn på Etnologi mellem Historie og Antropologi*. http://etnologi.ku.dk/forskning/arbejdspapirer/kulturhistorie_i_kulturforskningen/ 2004.
- Otto, Lene 2005: *Tilværelsens lovmæssighed. Axel Steensbergs syn på materiel folkekultur mellem kulturhistorie og europæisk etnologi*. I: *Folk og Kultur* 2005.
- Platon 1984: *Laws*. Heinemann, London.
- Steensberg, Axel 1952: »Hustomter under pebringegården.« I *Bondehuse og vandmøller i Danmark gennem 2000 år*. Nationalmuseet, København.
- Steensberg, Axel 1963: *Etnologien som historisk videnskab*. Den 16. nordiske folkelivs- og folkeminnegranskarkongress. Röros.
- Steensberg, Axel 1968: *Materiel folkekultur. En foreløbig oversigt over teorierne om kulturens væsen og metoderne til dens udforskning*. Institut for Europæisk Folkelivsforskning, Brede.
- Steensberg, Axel 1986: *Pebringegården*. Wormianum, Højbjerg.
- Stoklund, Bjarne 1986: »Gensyn med Pebringe.« *Fortid og Nutid XXXIII*, 1986.
- Sundt, Eilert 1976 (1862): *Bygnings=Skikken paa Landet i Norge*. Gyldendal, Oslo.

Summary

On the concepts of 'folk' and 'culture'

The Greek and Latin roots of ethnology on the front line of research

As a professor of ethnology, Axel Steensberg (1906-1999) was able to launch several initiatives towards a more fundamental exploration of the meaning-content of the concept of culture. He lived at a time when Copenhagen was best known for Niels Bohr's (1885-1962) and Louis Hjelmslev's (1899-1965) fundamental discussions in physics and linguistics, which took these disciplines through critical revisions and formed the basis for the creation of pioneering starting-points for radically new ways of conceiving of the objects of physics and linguistics.

I mention this because I consider it significant for the understanding of the university spirit under whose influence Steensberg tried in the 1960s to turn ethnology's concept of culture into a scientific concept. *Om begrebet kultur* (On the concept of culture) is among the works in which he approaches the task in terms of the history of concepts. And its main point is that the meaning-content of culture grows out of a 2000-year-old concept of cultivation – from *colere* (to cultivate or tend), a concept we find both in agriculture and in the 'cult' in which the ancestors, gods and traditions of the Romans were worshipped, as well as in the word 'colony', which is something cultivated and settled by the *colonus*. He then shows that its meaning in agriculture must already in Roman times have involved both this sense of tending and cultivating selected, useful species of plants and animals, and the sense of developing new and

better ways of doing so. In other words it is a matter both of perpetuating the experiences with which and changing the ways in which the peasants of antiquity dealt with the 'metabolism' they shared with nature – an integrated idea of tradition and renewal which originated in one and the same praxis towards nature. That the starting-point was the farmer's praxis accorded well with Steensberg's view of the fundamental role of agriculture for all cultural development since the Neolithic, the subject to which he himself devoted his globally extensive studies of the cultural history of arable farming.

Both aspects – tradition and renewal – are to be found in the inherited meaning with which the word culture, according to Steensberg, was taken over during the Enlightenment in France, in the metaphorical sense of the cultivation of mankind's own nature, abilities and qualities. From this it was no great step to speak of the cultivation of language, the sciences, the arts and ways of life on the whole. Although the step was not far, it became crucial from the ethnological point of view, since in this context the word culture renders explicit what early ethnology made the object of its research. At the same time as Steensberg, the German historian of ideas, Reinhardt Koselleck (1923-2006), began his more specialized work with studies of the history of concepts based on etymological and diachronic studies of words. These later resulted in the major reference work *Geschichtliche Grundbegriffe*, which has become an important tool in the ethnology of our time. One can consult it today if one wants to see what we know at present of the empirical conceptual history behind words like 'folk' and 'culture'. Whereas Steensberg gives us instance upon instance documenting the same point in a limited segment of the history of the meaning of the word 'culture', *Geschichtliche Grundbegriffe* gives us selected documentation of the longer, more differentiated conceptual history of which the words 'culture' and 'civilization' have been bearers – including their changing relationships with each other and with other fundamental concepts within the same group of subjects.

Geschichtliche Grundbegriffe confirms Steensberg's examples, but expands our understanding of them through Koselleck's important thesis about the 'saddle period' of words of motion, which synthesises of the way the most important and fundamental historical concepts (folk, nation, mass, state, culture, civilization, value, government etc.) between 1750 and 1850 undergo a relational metamorphosis that accelerates from and with the Enlightenment, when their meaning-content is revolutionized by a process of interrelated historicization, politicization, democratization and ideologization. This means that to a great extent they become purposive or anticipational concepts which come to play an active role in the political-ideological rebuilding of the European states and of European thinking in historical-philosophical terms. This politicizes and ideologizes their content and turns them into primary motional or processual concepts where they were formerly more descriptively and statically conceived terms. In German philosophy, for example, the modern concept of culture was formed in the course of a few decades beginning in the 1760s (in Berlin), with a meaning-content that shifted the focus from the 'cultivation' of the individual to that of the nation, and from the cultivation of farming, craftsmanship, work, art and science to all facets of the life of a people whose 'soul' or 'spirit' is the unifying principle of this 'folk life' – a special principle whose essential features have a historico-philosophical meaning in opposition to the civilization theory of French universalism and the na-

tion-concept of the French state, as we see it for example in Herder (1744-1803) or Fichte (1762-1814).

However, the relational view opens up a further perspective, since it turns out that the concept of 'civilization' points back to the Greek root that differs from the Latin one of 'culture', inasmuch as instead of agriculture, it comes from the concept of citizen, *civilis*, which was the Romans' translation of the Greek *politikos*. The essential features of the citizen are the ethics and life-mode that enable him to fulfil his position and function in a *koinonía politon politeias* (Latin: *societas civilis*), that is in the political collectivity of the city-state. In this case mankind is not a farming 'cultural animal', but a *zoon politikon*, a 'political animal'. In Greek philosophy we find a intensional-logic type of thinking that describes its basic concepts as forms whose essential determinants are the qualities that make them capable of being what they therefore are: the lion is a predator and therefore big and strong. In the *Politics* Aristotle makes it explicit how *polis* (originally a stronghold) is a self-defending unit for action and therefore an ethical, political and economic collectivity. These features constitute the *ideas* of the city-state, i.e. the form-concept of the *polis*. The concepts of form make it possible to conceive of being, i.e. of that which is. As concept-words these universals thus give meaning-content to the 'thing-words' of language – those that designate the individual things, individuals, etc. in a praxis. Athens is conceived in practice as an existing thing – that is one (that has) *polis* (as its form).

Our time's concepts of form, mode and structure thus come from the Greek *eidos* concept. In order to be a capable living being one must have a life-form, *bios*. The plant and animal species are determined by cyclic life-form concepts, and the *eidos* of mankind is biologically speaking a gregarious life-form because it presupposes a self-reproducing gregarious life. *Ethnos* originally meant flock or swarm. This life can therefore be ethno-logically specified as e.g. a *politiké koinonia*, that is a political collectivity whose defence, in the case of the city-state, requires a collective *ethos* or set of virtues, a community of law and an economy (from *oikos*), so that the citizen can function as politician and hoplite in the warrior collectivity of the city-state. While the capacity for language is universal, and determined by life in a self-determinating political community, the various occupational arts (hunting, fishing, nomadism, raiding, farming, craftsmanship, war, philosophy etc.) and state forms (monarchy and tyranny, aristocracy and oligarchy, polity and democracy) give Aristotle the opportunity to specify levels and variants of the life-form. All these variants of *zoon politikon* are specifications of a life-mode concept that is ethnologically determined as a specific political, ethical and economic gregarious life-form; life-modes where the collectivity's precarious balance between its external relations with other political collectivities and its internal cohesion writes structural history, in contrast to the biological life-forms of other gregarious animals.

In other words, antiquity supplies two starting points – *ethnos* and *colere* – for the theoretical description of human life, which in principle differ radically from each other and are based on quite different kinds of conceptual logic. They recur in complex ways as widely differing disciplinary traditions in later European thinking and cultural anthropology. They are manifested for example in the contrast between the 'saddle period's' French and German ways of viewing the nation, as expressed in the contrast between the idea of the political nation and that of the cultural nation. Steens-

berg placed the object of ethnology in what we could call the legacy of *colere*. Today the project of ethnology is rather to link the two concept-historical roots of European ethnology together in an analytical method that seeks to transcend the one-sidedness in which Steensberg's disciplinary view was still trapped.

Kulturhistoriens dannelsesrejse

Af Johannes Møllgaard

(i: Folk og Kultur 1997)

I dansk universitetshistorie blev de kulturhistoriske fag ret sent etableret ved knopskydning især fra fagene historie og filologi efter en lang periode, hvor den særlige kulturhistoriske indfaldsvinkel blev dyrket af engagerede lægmænd og akademiske enere, for hvem det ikke lykkedes at danne skole¹. Betegnelsen kulturhistorie er valgt som en samlebetegnelse for en række studier som europæisk etnologi, folkloristik, minoritetsstudier o.a. En faglig professionaliseringsproces kom aldrig rigtig i gang, så det har ikke været muligt for faget at afgrænse sin selvstændighed overfor nabovidenskaberne ved påberåbelse af en særlig synsvinkel, et særligt genstandsområde og/eller en egen metodologi. I det følgende vil et fags vellykkede etablering og modning blive opfattet som en dannelsesrejse i klassisk forstand, og inden for denne metafor vil kulturhistoriens svage professionalisering blive kritisk belyst.

1. Dannelsesstemaet i moderne europæisk kulturhistorie

Med rangs- og privilegiesamfundets svækkelse og borgersamfundets vågnende selvbevidsthed opstod fra slutningen af 1700-tallet en fornyet interesse for humanisme og dannelse, som har holdt sig helt frem til vore dage. Adelsmand var noget man var eller ikke var, et dannet menneske var noget, man kunne blive.

Humanisme betegner først og fremmest den lære, der sætter menneskets dannelse som mål, og hermed mente man en opdragelses- og vækstproces, hvorved det enkelte menneske fik udviklet sine evner og talenter og blev bragt i harmoni med den verden og det samfund, som det var en del af. Goethes roman *Wilhelm Meisters læreår*, fra 1796 handler om købmandssønnen, der ville være en harmonisk personlighed, og som omsider fandt sin rette plads i samfundet, og hvorledes denne proces forløb. Den blev forbilledet for alle senere dannelsesromaner.

Dannelseshistorierne har en ret fast opbygning. Til at belyse den vil

jeg bruge librettoen til Mozarts *Tryllefløjten*. Derpå vil jeg ty til ord og tanke hos Hegel for at få rede på dannelsesbegrebets dybere idé og sammenhæng. Når dette grundlag er lagt, vender jeg mig mod mit egentlige emne og belyser kulturhistoriens forsøg på at danne sig til en selvstændig disciplin og videnskab blandt andre universitetsfag.

2. Tryllefløjten

Tryllefløjten blev opført første gang i sommeren 1792 i Wien². Operaens handlingsforløb har følgende hovedtræk. En ung prins Tamino ønsker at udfolde sine følelser og sin forstand, det vil sige få prinsessen og blive optaget i visdommens rige, hvor Sarastro hersker. På sin dannelsesrejse er Tamino ledsaget af dronningens fuglefænger Papageno, som er hans oppasser. Papageno er antihelt, han er hverken modig eller tapper, og han fristes let til nu og da at lyve og prale. Han er magelig og kan godt lide livets nære glæder.

Under store vanskeligheder når de frem til den lille lund, hvor Sarastro og hans orden holder til. I lunden er der 3 templer, hvorpå der henholdsvis står indskrevet 'Visdommens tempel', 'Fornuftens tempel' og 'Naturens tempel'. Tamino ønsker at se ind i lysets helligdom og at blive optaget i fællesskabet. Sarastros folk lover ham prinsessen, men først skal han bestå en række hårde prøver, der kræver styrke, mod og udholdenhed. Tamino og hans oppasser bliver spurgt, om de er villige til at kæmpe for visdommen, og Tamino svarer kækt ja.

Da de overlades til mørket, bliver de fristede af smukke kvinder, der vil snakke. Netop denne prøvelse går ud på at tie stille og ikke lade sig friste, hvilket Papageno – fuglefængerens – har svært ved at overholde. Den sidste svære prøvelse overvindes ved tryllefløjten's hjælp. Da lukkes Tamino ind i de hellige haller og får prinsessen.

Vi har her følgende hovedtræk i fortællingen:

Tilegnelsen af dannelsen beskrives ved et billede af en rejse. Det er ingen lyst- eller opdagelsesrejse. Drivkraften beror på engagement, følelser, vilje til og higen efter humanitet og visdom. Under rejsen udsættes kandidaten for en række strabadser eller prøvelser af voksende sværhedsgrad, som kræver fysisk og åndelig styrke. Og så til sidst efter at have gået gennem ild og vand åbnes dørene til de hellige haller.

3. Hegels dannelsesrejse

Dannelsesrejsen som motiv tager Hegel op i sit første hovedværk *Åndens fænomenologi* fra 1807³. Værket handler om bevidsthedens vej gennem dens forskellige stadier, som de former sig i livet, fra den subjektive ånd til den objektive ånd og videre frem til den absolutte ånd, – kort sagt om

en dannelsesrejse. Ånden gennemgår en fremadskridende selvuddannelse under store vanskeligheder, der skildres i fabelens form, som en rejse ad omveje og med vanskelige passager. Hegel anvender dette dannelsesmotiv både ved den individuelle bevidstheds udvikling, ved en gruppes udvikling, ved nationernes – ja ved hele verdensåndens vandring.

I *Åndens fænomenologi* er Hegel optaget af, hvorledes vejen til videnskab – eller snarere til visdom er mulig. Vi kan ved denne lejlighed tænke på et fags opståen ved en gruppe mennesker, der forenes omkring drøftelse af en tanke – en idé. Og fra denne spæde start foldes faget ud i løbet af en lang dannelsesproces. Hegels dannelsesrejse begynder med det naturlige, empiriske 'jeg', den individuelle bevidsthed, der kun er opmærksom på sig selv og de genstande, der umiddelbart er for hånden. Vi begynder med dagligdagsviden, der tager verden omkring os med dens ting og sprog for givet og – i det store og hele – for uproblematisk. Denne ureflekterede, umiddelbare indstilling deler vi med andre som en common-sense erfaring.

Vi begynder med at forstå en fremmed kultur ved at leve os ind i dens dagligdag og lytte til dens udlægninger, idet vi tager dens egne redegørelser og ord for pålydende med en åben, imødekomende indstilling. Resultatet kan vi kalde den fænomenologiske og hermeneutiske beskrivelse, og som sådan er den udviklet fra Schleiermacher til Gadamer⁴. Hegel anser denne vej som en nødvendig begyndelse, men han ville sige, at her må vi ikke stoppe.

Skepticisme og det negatives arbejde

Ved det næste trin sætter tvivlen ind: kan det nu være rigtigt, det, de siger?

De gør eet og siger noget andet, og noget undgår de helt at tale om.

Nu udsættes den viden, vi har fra første trin på dannelsesrejsen, for en række prøvelser i form af en kritik af nærmest destruktiv karakter, der vil afsløre svagheder og selvmodsigelser. Hegel kalder denne virksomhed *det negatives arbejde* (Arbeit des Negativen) – og mener det positivt.

I den klassiske retorik finder vi også i inventio-fasen en prøve af det fremsatte, som gennemføres ved spørgsmål-svar metoden. Derfor blev denne fase kaldt dialektik⁵. Men Hegel har været hos skeptikerne og fået inspiration dér til ideen om det negatives arbejde⁶. Målet er at ødelægge den komfortable common-sense verden, det vil sige at fjerne dens fortrolighedskarakter. For alt det, der er indforstået kendt, er ikke ordentlig kendt, netop fordi det er så selvfølgeligt. Skeptikerne kaldte denne indforståede viden for dogmatisk viden.

Det negatives arbejde er ikke en udvendig teknik. Det har som forudsætning et engagement, en nagende tvivl og en vilje til klarhed, der fører til denne uophørlige rastløshed og kritik. Hegel taler selv i denne forbindelse om *fortvivlelsens vej* (Weg der Verzweiflung). Her stoppede oldtidens skeptikere, de blev i det negative. Trods Hegels store anerkendelse af dem, kan han ikke gå med til at stoppe her. Han kritiserer dem netop for, at de gør det, og fortsætter dannelsesrejsen mod visdom med den næste etape, som vi kan kalde den positive skepticisme.

Den positive skepticisme

Efter skepticisms rasen ved det negatives arbejde ligger tankebygningen eller problemområdet medtaget hen. Det næste skridt er at opbygge den bedre og sandere end før. Men udgangspunktet er det interne stof, uden tilsætning af hjælpemidler (Zutat) eller kriterier udefra (Masstab). Opgaven er svær, men den gennemføres ved det Hegel kalder *begrebets anstrengelse* (die Anstrengung des Begriffs).

Hegels dialektik kan i modsætning til skeptikernes kaldes for en positiv skepticisme, for den forsøger ikke blot at negere, den forsøger også at bekræfte. Den er kritisk, fordi den ikke bare uden videre accepterer en tankebygning eller det, en hel kultur siger om sig selv, men vedholdende har et åbent blik for tankebygningens såvelsom for kulturens egne indre spændinger og manglende sammenhæng. Den er konstruktiv, fordi feltet efter disse konfrontationer er i stand til at nå frem til endnu mere fuldstændige sammenhænge i tankebygningen såvelsom i kulturen. Der sker således en fremadskridende uddybning og berigelse. Det er åndens vækst på dannelsesrejsen (Bildungsprozess).

Ved vejs ende

Som i så mange romaner og fortællinger er den gode slutning lidt kedelig i forhold til rejsens strabadser. Således også her. Ved vejs ende bliver hegeliansk visdom mulig. Her bliver ånden absolut og Hegel nævner i denne forbindelse ånden, der træder frem i kunst, religion og filosofi.

4. Dansk kulturhistories egen dannelsesrejse

Retter vi nu opmærksomheden mod kulturhistorien og inddrager den i den fremlagte fortolkningsramme, da ser vi kulturhistoriens idé under vækst og udfoldelse på sin dannelsesrejse. Hovedtrækkene ved rejsen er os bekendt, så vi kan se efter, hvor godt kandidaten klarer sit dannelsesforløb.

Om de første skridt skriver Hegel, at når man skal erhverve sig dannelse og arbejde sig ud af det umiddelbare i det substantielle

liv – dagligdagen –, så må man altid begynde med at erhverve sig kundskaber om almindelige grundsætninger og synspunkter. Jeg omtalte tidligere denne etapes arbejde som fænomenologiske og hermeneutisk prægede beskrivelser og tolkninger af hverdagslivet. Dette kulturhistoriens første dannelsesstrin gennemfører fagets dyrkere uden nederlag eller problemer. Men denne begyndelse på fagets dannelse, siger Hegel, vil nu give plads for det fulde livs alvor.

Her er det så, kulturhistorikerne hører på med undren, idet de troede, at det, der her kaldes en god begyndelse, var afslutningen. Der, hvor hegelianeren starter den næste etape, som går ud på at undergrave den selvfølgelig dagligdag med det negatives arbejde, har den meste kulturhistorie forlængst sagt fra. Det er netop på dette sted, at kulturhistorien begynder at få problemer, for nu skal den retfærdiggøre sin afbrudte dannelsesrejse. Man vil ikke have sit arbejdsgrundlag ødelagt af det negatives arbejde, så man sætter sin lid til dagligsproget og common-sense. Det var denne position skeptikerne kaldte dogmatisme. Det ord betyder jo netop en ukritisk fastholden ved et grundlag, som ikke er yderligere begrundet.

Når man ikke vil have, der pilles ved den trygge verden, så forsøger man at fastfryse den. Herved får det, der er nærværende, en særlig virkelighedsstatus, det man selv har set, feltarbejdet, primærkilden. Verden er, som den tager sig ud til daglig. Verden bliver et fast inventar af ting, der venter på registrering og beskrivelse. Sandheden kan udtrykkes i en sætning: denne stol, dette bord, dette skrift. Verden tingsliggøres. De perioder kulturhistorikerne har arbejdet sådan, forsvandt mennesket og det levende. Den forskning kom til at ligne geologi: tingene blev sten, grus og ler i bevægelse. Ved denne indstilling er verden bygget op af små overskuelige elementer. Denne opfattelse er blevet kaldt atomisme. Den står fjernt fra det holistiske syn, som kulturhistorikerne gerne har villet stå for.

Man kan spørge, om en holistisk kulturhistorie er mulig, når man fastholder den dogmatiske position. Den holistiske tænkning står jo netop i opposition til en metodeopfattelse, der foreskriver, at man skal opløse sit objekt i de enkleste elementer og herfra opbygge resultater⁷. Den går derimod ud fra den grundantagelse, at menneskelivet, kulturen og sproget udgør en enhed, hvor hver del finder sin mening i kraft af dens plads indenfor helheden. Det at kende delen betyder at begribe dens plads indenfor det hele, hvoraf den er en del. Det at erkende hekse betyder at begribe heksens plads i 1500-tallets samfund, hvoraf heksene var en del. Herudover kan man fortælle nok så mange hekseberetninger fra Køge, Ribe, Thisted etc. Jeg tror kun, at kulturhistorien kan leve op

til den holistiske prætention ved at genoptage sin dannelsesrejse og blive kritisk kulturhistorie.

Den holistiske synsvinkel rejser et nyt problem. Holismen gik ud fra en helhed: kulturen og menneskelivet udgør en helhed. Det indebærer to afgørende ting. For det første må helheden nødvendigvis rumme gammelt og nyt, noget døende og noget, der bruser frem, spændinger og modsætninger. Atomismen havde ikke det problem, den valgte selv noget ud af en uoverskuelig helhed. For det andet betyder det, at kulturhistorikerne selv er en del af den helhed, hun studerer. Det fører frem til spørgsmålet om en neutral etnologi er mulig?

Med en neutral kulturhistorie forstår jeg en kulturhistorie, der ikke tager parti, hverken for eller imod. Modsætningen hertil er en kritisk kulturhistorie (hvor kritisk skal opfattes i formel og ikke i ny-marxistisk betydning). En kulturhistorie, som ikke er neutral, altså en kritisk kulturhistorie har en legitimerende funktion i samfundet: enten legitimerer den det, som er, eller også legitimerer den oppositionen mod det, som er. Eftersom etnologiens produktion i bred forstand ikke bare er om samfundet og kulturen, men i princippet også er et konstituerende moment i samfundet, så må kulturhistorisk produktion nødvendigvis være kritisk. Der findes ikke noget sted, hvor kulturhistorikerne kan stå udenfor denne helhed, hvorfra hun på egne betingelser og uforstyrret kan se det hele. Kulturhistorikerne er midt i det og tager selv del i det, hun taler om, medens hun taler. Det vil sige, at etnologien må reflektere sig selv med i helheden.

Et eksempel kan måske belyse dette forhold: P. Lauridsen har antagelig opfattet sin afhandling »Om dansk og tysk Bygningsskik i Sønderjylland« fra 1895, som et solidt stykke forskningsarbejde, der sagligt holdt sig til bygningsskikken⁸. Begge dele er rigtige nok, men samtidig medvirkede afhandlingen uden tvivl til at skærpe de etniske modsætningsforhold i regionen, som i århundreder havde haft en blandet befolkning. Det er også påfaldende, at Lauridsen kun behandler dansk og tysk bygningsskik i regionen og således lader den frisiske bygningsskik, som også findes der, uomtalt. Tidsåndens ærende var at sætte grænser, hvilket i den pågældende region betød at sætte grænse mellem tysk og dansk, her var gårdtyperne udpegede til at være grænserelevante, og en påvist sydligere udbredelse af den danske byggeskik kunne legitimere en sydligere grænsedragning. Herved bliver Lauridsens saglige forskningsarbejde et kritisk bidrag til den ophedede politiske diskussion i samtiden. Konklusionen her må blive, at kulturhistorisk produktion og aktivitet nødvendigvis må være kritisk, for kun den er mulig. Men en kulturhistorie, der er præget af dogmatisme, kan kun være kritisk på andres vegne, ofte på folkets el-

ler den lille mands vegne: fiskernes, landsbybeboernes etc. At være kritisk på egne vegne forudsætter, at man bryder op og genoptager dannelsesrejsen. Det primære er ikke en kritik af andres standpunkter, men en kritisk sikring af ens eget standpunkt, som man kritiserer ud fra.

De antydede problemer har kulturhistorien som helhed skubbet fra sig og i stedet fastholdt det prisværdige i at være ensidigt udadvendt, objektrettet, medens man måske samtidig har plejet et tilhørsforhold til og nærhet den gode samvittighed ved at tale småfolks sag.

Museumsvirksomhed

Mine kritiske bemærkninger om kulturhistorien er gået på dens virksomhed i bred forstand. Kritikken omfatter derfor også den store del af virksomheden, der er knyttet til de kulturhistoriske museer. Alligevel vil jeg opholde mig lidt ved dagens betingelser for museumsvirksomhed.

Museion betyder som bekendt et tempel for muserne – eller en bygning, hvor der dyrkes kunst og videnskab. I samfundspraksis er de konkrete opgaver især blevet til det at bevare og formidle en kulturarv. Det er meget forståeligt, at det for mange både er fristende og ønskeligt at afbryde den videnskabelige dannelsesrejse efter første etape – opgive de følgende besværlige rejseetaper – og i stedet påtage sig en ordentlig og meningsfuld indsats omkring bevaring og formidling. Dette valg indebærer, at kulturhistorikeren ikke mere er styret af dannelsesrejsens logik, men nu må agere et andet sted i et samspil med en bevillingsgiver og et publikum – eller måske rettere et marked. Er denne kulturhistoriske formidling mulig i dag?

Formidlingstanken var oprindeligt forbundet med en oplysningsvirksomhed, hvor befolkningen blev delagtiggjort i forskningens seneste resultater: museet var oplysningens tempel. Denne idé er svær at opretholde i vore dage, hvor oplysningsbegrebet skrider mod underholdning og oplevelse, og hvor nye folkekære medier forlængst har set dagens lys. Folket hungre ikke efter oplysning, som da den opvakte bonde dreng Jeppe Aakjær lånte bøger af sin skolelærer. Det moderne publikum er blasert, overmættet. På oplysnings- og underholdningsmarkedet foregår der en larmende kamp om publikums opmærksomhed, og konkurrencen er hård. Lad mig blot opremse nogle mediebegivenheder fra fx sommeren 1994, som vandt nogen opmærksomhed. Folkemordet i Rwanda – ihvertfald da fjernsynet kom på, mediekongen Berlusconi's valgsejr i Italien, udstilling af døde grise i Esbjerg og den angivne kunstneriske skrotbunke af busser på Kongens Nytorv. Herudover har vi mere permanent underholdningsfristelser som Legoland, Disneyland, Vandland. Og mere privat video- og telefonsex etc. etc.

På dette marked må det være svært for kulturhistorikeren at finde en balance mellem det show-prægede og det dokumenterende folkeoplysende, som kan fange opmærksomheden og gøre sig gældende i konkurrencen. I dagens mediesamfund arbejder de kulturhistoriske museer under uhyre vanskelige vilkår og fristes til at slække på det faglige i en kamp for overlevelse.

5. Afslutning: H. C. Andersen: Klokken

Til afslutning skal jeg forsøge at sammenfatte de vigtigste punkter i min fremstilling, og det vil jeg gøre ved at inddrage endnu en dannelseshistorie, nemlig H.C. Andersens æventyr *Klokken*⁹. Her er visdomstemplet skiftet ud med en klokke.

I byen høres af og til hen under aften en dyb klokke – blot et øjeblik, så drukner dens lyd i byens larm. Disse korte opløftende øjeblikke fører til, at en del af byens beboere drager ud for at søge efter klokken, som man mener, må findes et sted ude i den dybe skov. 'Vejen blev dem så underlig lang', utålmodighed og træthed indfandt sig, så de gjorde holdt, inden de nåede skoven, ved en del piletræer. Der hvilede de sig i græsset og så op i de lange grene og forment, at de var rigtig i det grønne. Det viser sig snart, at der er så mange trætte og utålmodige, at der er kundeunderlag til først een, så to konditorer, og hos dem kunne man købe thevand og kage. Siden fristes de fleste til at opgive deres søgen efter klokken og dreje ind til konditorstedet før skoven. Her bliver gæsterne efterhånden indbyrdes enige om, 'at klokken er jo egentlig ikke til, den er bare sådan noget, man bilder sig ind'.

Naturligvis er der nogen, der når frem til klokken – ellers var det ikke en rigtig dannelseshistorie. De må igennem uvejsomt terrain, torne, krat og forrevne klippestykker, inden de – og der omtales kun to – ad hver sin vej når frem til højdedragene under klokken, med det pragtfulde syn fra højderne ud over det store landskab: naturens og poesens store kirke.

De kulturhistorikere, der er blevet trætte og lader sig friste, gør holdt ved piletræerne (bondens træer), nyder thevand og kage i det lille begyndende tivoli, og beroliger hinanden med, at klokken blot er noget, man taler om. Herved minder den kulturhistoriker mere om en fuglefænger end om en prins.

Noter

1 Denne artikel er en let revideret udgave af et debatoplæg, der oprindeligt blev holdt på *Etnologisk Forum's* årsmøde 24. september 1994 på Borups Højskole i København. Betegnelsen kulturhistorie er valgt som en samlebetegnelse for en række studier som europæisk etnologi, folkløstik, minoritetsstudier o.a. 2 Fremstillingen støtter sig til Christopher Raeburns indledning og den i sin helhed gengivne libretto (synopsis), der ledsager den af Decca Record Co. Ltd. frr, London 1970 udgivne pladeindspilning af Mozart, *Die Zauberflöte* (The Magic Flute) med Wiener Philharmonikerne dirigeret af Georg Solti. 3 Hegel på originalsproget er svær at læse. Nogle væsentlige uddrag af 'Åndens Fænomenologi' foreligger i dansk oversættelse i Berlinske Filosofi Bibliotek: *Hegel* ved Oskar Hansen, 1971. Heri er medtaget fortalen til 'Åndens Fænomenologi': 'Om den videnskabelige erkendelse' og indledningen til 'Åndens Fænomenologi': 'Videnskaben om erfaringen af bevidstheden' samt flere andre uddrag. En god indføring til Hegel er Steven B. Smith: 'Hegel's Critique of Liberalism', 1989. Fra denne er her især anvendt kap. 6: 'Hegel's Idea of a Critical Theory'. 4 Vedrørende fænomenologi se fx Alfred Schutz: *Hverdagslivets sociologi*, Kbh. 1975, og vedrørende hermeneutik se fx H.C. Wind: *Filosofisk hermeneutik*, Kbh. 1976. 5 Se Jan Lindhardt: *Retorik*, Kbh. 1975. 6 Se Karsten Friis Johansen: *Den europæiske filosofis historie*, 1991, bd. 1 s. 592-605. 7 Der tænkes her på Descartes-traditionen, som vendte sig imod aristotelisk tænkning og kom til at præge naturvidenskaben. Se Descartes: *Regler for anvendelsen af menneskets erkendemidler*, Berlinske Filosofi Bibliotek: Descartes, 1966, ved Poul Dalsgård-Hansen. 8 Se *Hist. Tidsskr.* 6. rk. VI, 1895, s. 43-113. 9 H.C. Andersen, *Samlede Eventyr og Historier*, illustreret af Vilhelm Pedersen og Lorenz Frølich, Jubilæumsudgave, 5. oplag 1989, s. 145-148.

Fest

Konfirmation

Konfirmationen er blevet til mere end en familiefest – det er blevet en anledning, hvor man viser, at man har råd til ...

Forfatterliste

- Inge Adriansen (f. 1944), ph.d. i folkloristik, museumsinspektør ved Museum Sønderjylland – Sønderborg Slot, adjungeret professor i kulturhistorie ved Syddansk Universitet. Har skrevet bøger og artikler om nationale og regionale identiteter og symboler, erindringssteder, kulturarv samt sønderjysk historie og kultur.
- Helle Nysted Andersen (f. 1979), cand. mag. i Europæisk Etnologi.
- Karsten Biering (f. 1945) universitetslektor og mag.art. i Nordisk Folkemindvidenskab fra Københavns Universitet 1972. Ansat ved Institut for Folkloristik 1973-88, ved Center for Arbejderkulturstudier 1988-2008 og fra 2008 ved Institut for Nordiske Studier og Sprogvidenskab, Københavns Universitet. Formand for Foreningen Danmarks Folkeminder siden 2003.
- Anne Leonora Blaakilde (f. 1961), cand. mag. i folkloristik og retorik fra Københavns Universitet 1989, efteruddannet på Dept. of Folklore and Folklife ved University of Pennsylvania 1994-95. Siden 1990 har hun været tilknyttet den selvejende forskningsinstitution Gerontologisk Institut, samt været ekstern lektor ved Institut/Center for Folkloristik 1997-2002 og ekstern lektor ved Center for Kulturstudier, SDU, Odense 2002-2003. Hun er fungerende censor ved Institut for Folkesundhedsvidenskab, Københavns Universitet, samt redaktør af fagtidsskriftet *Gerontologi*. Se www.blaakildes.net
- Kirsten Marie Bovbjerg (f. 1963), cand. phil. i Europæisk Etnologi i 1993, ph.d. i 2001. Har siden 2002 været ansat på Danmarks Pædagogiske Universitets-skole ved Århus Universitet. Har forsket i moderne religiøsitet og dens betydning i arbejdslivet. Har i de senere år arbejdet mere bredt med studier af det moderne arbejdsliv, og hvordan det ændres gennem nye ledelses-rationaler og anvendelse af nye sociale teknologier.
- Lene Halskov Hansen (f. 1955), mag.art i Nordisk Folkemindvidenskab (Folkloristik) 1987, Københavns Universitet. Ansat med fondsmidler på Dansk Folkemindesamling i perioden 2007-2009 til et projekt om »Ballader og kædedans i Danmark i 1800-1900-tallet«. Projektet vil munde ud i en monografi med tilhørende cd.
- Carsten Hess (f. 1942), cand. mag. i Europæisk Etnologi. Har været museumsinspektør på Møns Museum og fra 1984-2004 leder af på Egnsmuseet Færgegaarden, Jægerspris.
- Bengt Holbek (1933-92), universitetslektor ved Institut for Folkloristik, Københavns Universitet, dr.phil. (*Interpretation of Fairy Tales*, 1987) og tidl. arkivar ved Dansk Folkemindesamling.
- Kristine Holm-Jensen (f. 1976), cand. mag. i Europæisk Etnologi, Københavns Universitet. Siden 2007 museumsinspektør på Textilforum.
- Thomas Højrup (f. 1953) er mag.art. og dr.phil. i Europæisk Etnologi. Professor i etnologi ved Saxo-Instituttet på Københavns Universitet.
- Tina Kallehave (f. 1964), etnolog, ph.d. og adjunkt ved Institut for Medier, Erkendelse og Formidling, Afdeling for Pædagogik, Københavns Universitet.
- Thorkild Knudsen (1925-2007), komponist, musiketnolog og arkivar ved Dansk Folkemindesamling, senere leder af Folkemusikhuset i Hogager.
- Karin Lützen (f. 1952), mag.art. i Nordisk Folkemindvidenskab 1985; ph.d. 1992, siden 1996 ansat ved Roskilde Universitetscenter, lektor i historie. Har udgivet en række bøger og artikler om urbanitet, seksualitet, velgørenhed og sociale reformer især i 1800-tallet.
- Eske K. Mathiesen (f. 1944), forfatter, mag. art. i Nordisk Folkemindvidenskab. Omfattende skønlitterært, kunst- og kulturhistorisk forfatterskab for børn og voksne.
- Johannes Møllgaard (f. 1930). Uddannet på Kunstakademiet 1948-52. Arbejdet med byplanlægning 1960-1990. Mag. art. i Europæisk Etnologi 1986. Ansat ved Københavns Universitet 1988-94. Har skrevet bøger og artikler om byplanlægning, livsformer og kulturlandskab.
- George Nellemann (f.1930), mag.scient. i Etnografi ved Københavns Universitet 1957. Etnografisk arbejde i Grønland 1957-59. Museumsinspektør ved Nationalmuseets 3. Afdeling/Dansk Folkemuseum 1961-92.
- Axel Olrik (1864-1917), forstander for Dansk Folkemindesamling, professor, dr.phil. (*Forsøg på en tydning af kvinderne til Saks oldhistorie*, 1892). Formand for Foreningen Danmarks Folkeminder 1908-17.
- Lene Otto (f. 1960), mag. art og ph.d. i Europæisk Etnologi. Lektor ved Saxo-Instituttet, Afdelingen for etnologi, Københavns Universitet.
- Lørn Piø (1927-98), arkivar ved Dansk Folkemindesamling, dr.phil. (*Nye veje til folkevisen*, 1985). Formand for Foreningen Danmarks Folkeminder 1973-91.
- Carina Ren (f. 1977), cand. mag. i Europæisk Etnologi og ph.d.-stipendiat Syddansk Universitet.
- Peter Riismøller (1905-1973), museumsinspektør ved, senere museumsdirektør for Aalborg Historiske Museum fra 1936 til 1970. Har skrevet om Nordjylland i forhistorisk og historisk tid samt om glassets kulturhistorie i Danmark.
- Ulla Schärfe (f. 1975), cand. mag. i Europæisk Etnologi, ph.d.-stipendiat ved Saxo-Instituttet, Københavns Universitet.
- Axel Steensberg (1906-1999), professor i materiel folkekultur, Københavns Universitet 1959-1970, dr. phil. (*Ancient Harvesting Implements* 1943) og tidl. inspektør ved Nationalmuseet. Redaktør af *Dagligliv i Danmark i det 19. og 20. årh.*
- Bjarne Stoklund (f. 1928), professor emeritus. Var 1958-1971 museumsinspektør ved Frilandsmuseet og 1971-1996 professor i Europæisk Etnologi ved Københavns Universitet. Har skrevet bøger og artikler om etnologiens metoder og faghistorie, museums- og udstillingshistorie, kulturlandskabet og dets udnyttelsesformer, dansk bondekultur og nordatlantisk byggeskik.

Særudgave i anledning af Foreningen
Danmarks Folkeminders 100 års jubilæum